

Türk Savunma Sanayi Tarihi: Dönemler ve Aktörler (1834 – 2020)

Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, 271 sayfa, ISBN: 978-625-408-115-6

Emir BOSTANCI*

Bu yazının konusu olan kitap, 2018 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu danışmanlığında Enes Kurt tarafından yazılmış olan “*Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018)*” başlıklı tezin genişletilmiş ve geliştirilmiş olarak yazılmış halidir. Türk savunma sanayisi tarihi ekonomi, siyaset ve kurumsal işletme bağlamlarında ele alınmıştır.

Kitap giriş, giriş mahiyetinde olan “Savunma Sanayi” ve sonuç kısımları haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm “Türk Savunma Sanayii Tarihi Dönemselleştirme çalışması” başlığıyla ele alınmıştır. Türk savunma sanayisi endüstriyel dönüşüm esas alınarak kronolojik sırayla altı dönem ayrılarak değerlendirilmiştir.

1834 yılı öncesini kapsayan birinci dönem öncelikle ilk Türk Devletleri olan Asya Hun, Avrupa Hun ve Göktürk gibi devletlerdeki iptidai savunma sanayisi denilebilecek ok ve yay gibi aletlere ve Türklerin bunları kendi muharebe taktikleri için etkili bir savaş silahı haline getirdiklerine değinilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'ne geçiş yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle 15.-17. yüzyıllar arasında teknoloji transferine verilen önem ve yabancı uzmanların etkili çalışmalarının da yaptığı önemli katkılar ile savunma sanayisinin ve üretiminin başarılı olduğu vurgulanmaktadır. Yazarlar, Küçük esnaf ve atölyelerden büyük kuruluşlara geçişin de Avrupa'ya kıyasla daha erken olduğunu ve 16. yüzyılın başında Tophane-i Amire, Cebahane-i

* Arş. Gör., İstanbul Ayvansaray Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, emirbostanci@ayvansaray.edu.tr

Amire, Baruthane-i Amire ve Tersane-i Amire kuruluşlarından oluşan Osmanlı Savunma sanayisinin belki de erken dönem Avrupası'nın büyük bir askerî sanayisine sahip olduğunu savunmuşlardır. Fakat Osmanlı Devleti'nin 17. Yüzyıldan itibaren devletin her kademesinde olduğu gibi Bahriye'de ve silah sanayiinde de özellikle top, barut ve çelik yapımında geri kalmaya başladığı ve İngiltere'ye bağlı duruma geldiği belirtilmektedir. Buna bir kanıt olarak da bir defterde yer alan sayıma göre Osmanlı kalelerindeki demir topların büyük çoğunluğunun İngiliz olması gösterilmektedir.

İkinci dönem ise 1834-1923 yıllarını kapsamaktadır. Yazarlar bu dönemi eskiyen ve gerileyen savunma sanayisinin tekrar canlandırılma girişimleri açısından ele almakla başlamaktadır. Öne sürülen bazı örnekler 1834 yılında Tersane-i Amire ve 1836 yılında Baruthane-i Amire'ye barut teknolojisinin transfer edilmesi ve 1858-9 yılında "Bahriye Sanayi Alayları"nın kurulmasıdır. 1870'lerden itibaren ise savunma sanayisi üretiminde azalmanın başladığı ve ithalat yoluyla silah, malzeme, gemi vs. alımına gidildiği savunulmaktadır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Almanya ile olan yakınlaşmanın da etkisi ile "*Alman Krupp ve Mauser gibi firmaların Türk pazarında tüfek ve cephanede alanında rakibi bulunmadığı*" ifade edilmektedir. Yazarlara göre II. Abdülhamid Dönemi'nde (Baruthane ve Fişekhane tesislerinin yabancılara anahtar teslim usulü ile yaptırılması veya 1886 yılında Taşkızak Tersanesi'nde ilk yerli denizaltının üretilmesi gibi) bazı girişimlerin olmasına rağmen "*kaynakların kullanılmaması ve ekonomik sorunlar bu atılımları verimli ve istenilen seviyeye getirememiştir.*" Fakat ortada büsbütün de bir başarısızlık yoktur. "*Osmanlı Devleti'ndeki devlet ve özel girişim çerçevesindeki sanayileşme çabaları sonucu kurulan fabrikaların birçoğu Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunmuştur. Bu fabrikalar Cumhuriyet döneminde başlatılan sanayileşme ve milli yatırım çabalarının ilham ve tecrübe kaynağıdır.*"

Üçüncü dönem ise 1923-1950 yılları arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile beraber ithal yolu yerine yerli üretim çalışmalarının öne plana çıktığı, Büyük Buhran ve ekonomik krizlere rağmen Türk savunma sanayisinin önemli yollar kat ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde 18 adet kamu veya kamu ortaklığı işletme ve 3 adet özel sektöre ait işletme kurulduğu belirtilmektedir. Yazarlar önemli bir konuya da değinmişlerdir. Söz konusu 18 işletmenin 17'si İstanbul dışında kurulmuş, böylece Osmanlı Devleti'nin tersine sanayi faaliyetleri Anadolu'ya kaydırılmak istenmiştir. Böylece Devlet'in gelişmiş kuzeybatı bölgesinin dışında kalan bölgelerin de gelişmesine yönelik bir strateji izlediğini savunmuşlardır.

Bu dönem ile alakalı yürüttükleri bir diğer önemli çıkarım ise özel teşebbüsler hakkındadır. Bu dönemde Şakir Zümre, Nuri Killigil ve Nuri Demirağ savunma sanayi tesisleri kurmuşlardır. Şehitoğlu ve Kurt'a göre

"Bunun sebebi Cumhuriyet'in ilk yıllarının özelliği olan ticarete, sanayiye, banka kesimine sağlanan desteklerdir. Yönetimin niyeti 'modern' bir ekonomi yapısı kurmak ve işletmektir. Desteklerin niteliği başlangıçta bunun özel girişimciliği özendirilecek bir yapı olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında özel girişim alanı ekonominin bitin kesimlerinde genişlemiştir." (s. 50-51)

Dönemin sonunda ise durumlar değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile başlayan Amerikan ve İngiliz askerî yardımlarıyla beraber ordu mühimmat ihtiyacını üretim yerine dışardan alım ile karşılamaya başlanmıştır. Bu da bir sonraki döneme bizi götürmektedir.

1950-1974 yılları arasının ele alındığı dördüncü dönemde ise savunma sanayisinin geliştirilmesi yerine dış alım ve dış yardım politikaları uygulandığı belirtilmektedir. Yazarlara göre

“İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki Soğuk Savaş ve bundan dolayı dünyayı saran askeri ve siyasi bloklaşmadan dolayı Türkiye, bu dönemde savunma ihtiyaçlarını NATO çerçevesinde ve şemsiyesi altında karşılamıştır. Bu gelişmelerden dolayı Silahlı Kuvvetlerin içerisindeki üreticiye olan siparişleri azalmış, askeri fabrikalar verimliliklerini yitirmiş ve devlet bütçesine yük olmuşlardır.” (s. 61-62)

Şehitoğlu ve Kurt bu dönemde her ne kadar sanayide gelişim sekteye uğrasa da özel teşebbüslerdeki bir değişimi vurgulamaktadırlar. Bu dönemde savunma sanayisinde önceki iki dönemin aksine özel teşebbüs ile kurulan işletmelerin kamu işletmelerinden daha fazla olduğunu ve yine önceki iki dönemde görülmeyen yazılım-elektronik alt sektörlerine ait kuruluşların bu yıllarda kurulduğunu belirtmektedirler. Fakat özel sektör bu dönemde atağa kalkarak savunma sanayisine kayda değer katkılar sağladığı düşünülmemelidir.

1974-1990 yılları arasındaki beşinci dönemde ise Kıbrıs Barış Harekâtı ve bunun sonucunda Türkiye’ye uygulanan silah ambargosu ile ortaya çıkan milli bir savunma sanayi oluşturma gereği üzerine değişen konjonktür ele alınmıştır. Bu dönemde *“milli bir yol arayışı”* vardır. ASELSAN, HAVELSAN ve ASPİLSAN gibi bu dönemde kurulan savunma sanayi kuruluşları bu yol arayışın meyveleri olarak öne plana çıkarılmıştır. Yazarlar dönemi iktisadî açıdan da ele alarak bu dönemin ekonomik anlayışı ile savunma sanayisinin gelişiminin ters olduğuna vurgu yapmışlardır. Türkiye “24 Ocak Kararları” ile beraber “Neoliberal model” olarak adlandırdıkları bir sürece girmiş ve Türkiye kalkındırma yolgüdümünü *“giderek sanayileşme perspektifinden kaydırarak küresel ekonomiye finansal rant gelirleri yoluyla eklenen hizmet sektörü ile, düşük katma değerli ve görece basitleştirilmiş teknolojilere dayalı taşeron bir sanayi inşasına girişmiştir.”* Fakat daha önce de bahsedildiği gibi savunma sanayisi alanında durum farklı olmuş, yerli ve milli üretim gerçekleştirmek amaçlı kurumsal ve uygulamaya yönelik güçlü adımlar atılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde daha önceki döneme benzer şekilde özel sektör işletmelerinin sayısının ve sektör içindeki payının da artmasına ve “offshore” uygulaması ile yabancı sermayenin ve teknolojinin Türk savunma sanayisine aktırılmasına değinilmiştir. Bunun yanında ordunun silah ve teçhizat gerekliliklerini karşılamak üzere 1970’lerde kurulan Türk Kara Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı, Türk Deniz Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı, Türk Hava Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı birleşmiştir. “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı” adını alan kuruluş savunma sanayisinin gelişimde önemli katkılar yapmıştır. Eserde bu vakfın, ASELSAN, HAVELSAN, İŞBİR, TUSAŞ, ROKETSAN ve ASPİLSAN gibi kuruluşların önemli bir kısmının hissesine bugün sahi sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

1990-2020 yılları arasını kapsayan son dönem önemli bir değişim ve dönüşüm süreci olarak ele alınmıştır. Bu dönem 1990’larda siyasetteki istikrarsızlık, 1994, 2001 ve 2008’de ekonomide meydana gelen krizler, 1995’te gümrük tarifelerini AB kıstaslarına göre düzenleyen gümrük anlaşmasının imzalanması ve 2002’de Ak Parti’nin seçilmesi ile oluşan değişimler ekseninde ele alınmıştır. Yazarlara göre dönemde ortaya çıkan önemli bir değişiklik Türk savunma sanayisinde kendine has tasarımların ortaya çıkmasıdır. Ana muharebe tankı olan ALTAY Projesi, Otokar tarafından tasarlanan paletli araç kategorisindeki TULPAR verilen örneklerden bir kaçıdır. Eserin bu dönemi alan bölümün önemli bir kısmında bunlar gibi savunma sanayisi tasarımı ve üretimi olan örneklerle ayrılmıştır. Türk savunma sanayisinin bu dönemde önemli bir gelişme gösterdiğini savunan yazarların gösterdiği önemli bir kanıt da DefenseNews dergisi tarafından 2000 yılından itibaren açıklanan dünyanın 100 büyük savunma sanayi firmasının sıralandığı listede Türk firmalarının da

birçok sene sıralamaya girmiş olmasıdır. Bu bilgi de açıklayıcı bir tablo ile gösterilmiştir. Ayrıca Türk savunma sanayisinin TSK ihtiyacının karşılanma oranının 1980'lerle karşılatırıldığı taktirde arttığına ve yürütölmekte olan savunma sanayisi proje sayısı ile ayrılan Ar-Ge bütçelerinin 2002 yılına oranla önemli bir yükseliş gösterdiğine de değinilmiştir. Son olarak, *“Türk işletmelerinin yakalığı olumlu hava ve devletin vermiş olduğı sıkı destek ile beraber savunma sanayisinin önümüzdeki yıllarda kayda değer başarılar”* yakalayacağı savunulmaktadır.

Eserin ikinci bölümü “1834-2020 Türk Savunma Sanayii İşletmeleri” başlığıyla ele alınmıştır. Bu bölümde birinci bölümle aynı şekilde konu kronolojik olarak 1834 sonrası dönemi kapsayacak şekilde aynı yıllar esas alınarak beş döneme ayrılmıştır. Yani 1834-1923 yılları arası birinci dönem, 1923-1950 yılları arası ikinci dönem, 1950-1974 yılları arası üçüncü dönem, 1974-1990 yılları arası dördüncü dönem ve 1990-2020 yılları arası beşinci dönem olarak gruplandırılmıştır. Bu bölümde Türk Savunma sanayisi kapsamında devlet veya özel sektör tarafından kurulan (az miktarda 1834 yılı öncesi kurulanlar ve bu tarihte hala işleyenler de dahil olmak üzere) tesisler ele alınmıştır. Söz konusu sanayi kuruluşları ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Çoğunlukla kuruluş tarihleri, çok kısaca faaliyetleri ve varsa kapanış tarihleri yer almaktadır. Çok sayıda kuruluş ele alınmasına rağmen her birine çok az yer ayrılmıştır. Buna rağmen çok sayıda kuruluş hakkında bilgi verildiğı için eserin muhteviyatı en fazla olan bölüm olmuştur.

Birinci dönemde on dokuz, ikinci bölümde yirmi iki, üçüncü bölümde on beş, dördüncü bölümde otuz, beşinci bölümde kırk altı olmak üzere bu bölümde toplamda yüz otuz iki kuruluş ele alınmıştır. Eserde 1974 sonrası kurulan işletmelerde yoğunluk vardır.

Üçüncü ve son bölüm ise “Envanter ve Dönemlendirme Araştırması” başlığıyla ele alınmıştır. Eserin bu bölümünde incelenen 132 işletme hakkında tablolar yer almaktadır. İkinci bölümle aynı şekilde kronolojik sırayla beş döneme ayrılmış ve her dönemdeki işletmeler bir tabloda gösterilmiştir. Bu dönemlerden birincisi 1834-1923 “Modernleşme ve İthalata Yöneliş”, ikincisi 1923-1950 “Yerli Üretim Çalışmaları”, üçüncüsü 1950-1974 “Amerikan Yardımlarının Etkisi ve Duraklama Etkisi”, dördüncüsü 1974-1990 “Buhrandan Çıkış Ve Milli Bir Yol”, beşinci ve sonuncusu 1990-2020 “Milli Üretim ve Evrensel Teknolojisi” başlıklarını almışlardır.

Tablolarda işletmeler hakkında bilgiler sekiz sütunda yer almaktadır. Bunlarda işletmelerin adı, açılış tarihleri, kapanış tarihleri, kurulduğu şehir, sermaye türü, alt sektör bilgisi, hangi faaliyetlerde buldukları ve ihracat yapıp yapmadıkları bilgileri verilmiştir. Yazarlar bu tablolarla böyle bir envanter oluşturmaktaki amaçlarını, *“savunma sanayimizin modernleşme çabalarından günümüze kadar gelen bu süreçteki gelişimin bir özetini işletmeler üzerinden göstermek”* cümlesi ile açıklamışlardır.

Kitabın genel olarak akıcı bir anlatıma ve konu ile ilgilenen okuyucuyu sıkmayacak bir üsluba sahip olduğu söylenebilmektedir. Eser literatür için önemli bir kazanım olmuştur. Her ne kadar Türk savunma sanayisi hakkında bazı eserler mevcutsa da aydınlatılması ve geliştirilme gerekli eksikliklerin de fazla olduğu aşıkardır. Kitabın yazarları olan Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt’un İşletme alanında akademik eğitim almış olmaları Türk savunma sanayi tarihini işletme ve iktisat gibi farklı bakış açılarından ele almalarında önemli

bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her iki ismin de akademik olarak işletme ve yönetim alanlarında çalışıyor olmaları savunma sanayisi kuruluşlarına bir işletme gözüyle bakmalarına ve yönetimlerine de odaklanmalarına yardımcı olmuştur. Bu noktadan bakıldığında literatüre farklı bakış açıları kazandırdıkları söylenebilmektedir. Örneğin, iktisadî açıdan incelediklerinde Türk savunma sanayisi üzerinde “1929 Büyük Buhran”ın etkileri veya “24 Ocak Kararları” ile başlayan “Neoliberal” olarak kabul ettikleri sürece rağmen savunma sanayisinin gelişimini sağlayan siyasi etkiye yapılan vurgu önemlidir. Ayrıca yazarlar yaptıkları dönemselleştirmeyi belli bir mantık çerçevesine oturmuşlar ve söz konusu dönem ayrımlarına kanıtlar da sunmuşlardır.

Olumlu taraflarının yanında eserin daha iyi olabilmesi engelleyen bazı veçheler de vardır. Kitapta çok sayıda kaynak kullanılmıştır. Fakat bu kadar çok işletmenin ve uzun bir dönemin ele alındığı eserde birincil kaynak sayısı son derece azdır. Devlet Arşivleri ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Arşivi kullanımı sınırlı kaldığı görülebilmektedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi ikinci bölümde ele alınan sanayi kuruluşları ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Çoğunlukla kuruluş tarihleri, çok kısaca faaliyetleri ve varsa kapanış tarihleri yer almaktadır. Çok sayıda kuruluş ele alınmasına rağmen her birine çok az yer ayrılmıştır. Bu da eserin eksik kalmasına neden olmaktadır.

Son olarak, kitaplarda önemli bir yeri olan dizin kısmı son derece zayıftır. Dizin kısmına yalnızca iki sayfa ayrılmıştır ve içinde çok sayıda kişi, kurum ve kuruluş hakkında bilgi olan bir eser için yetersizdir.